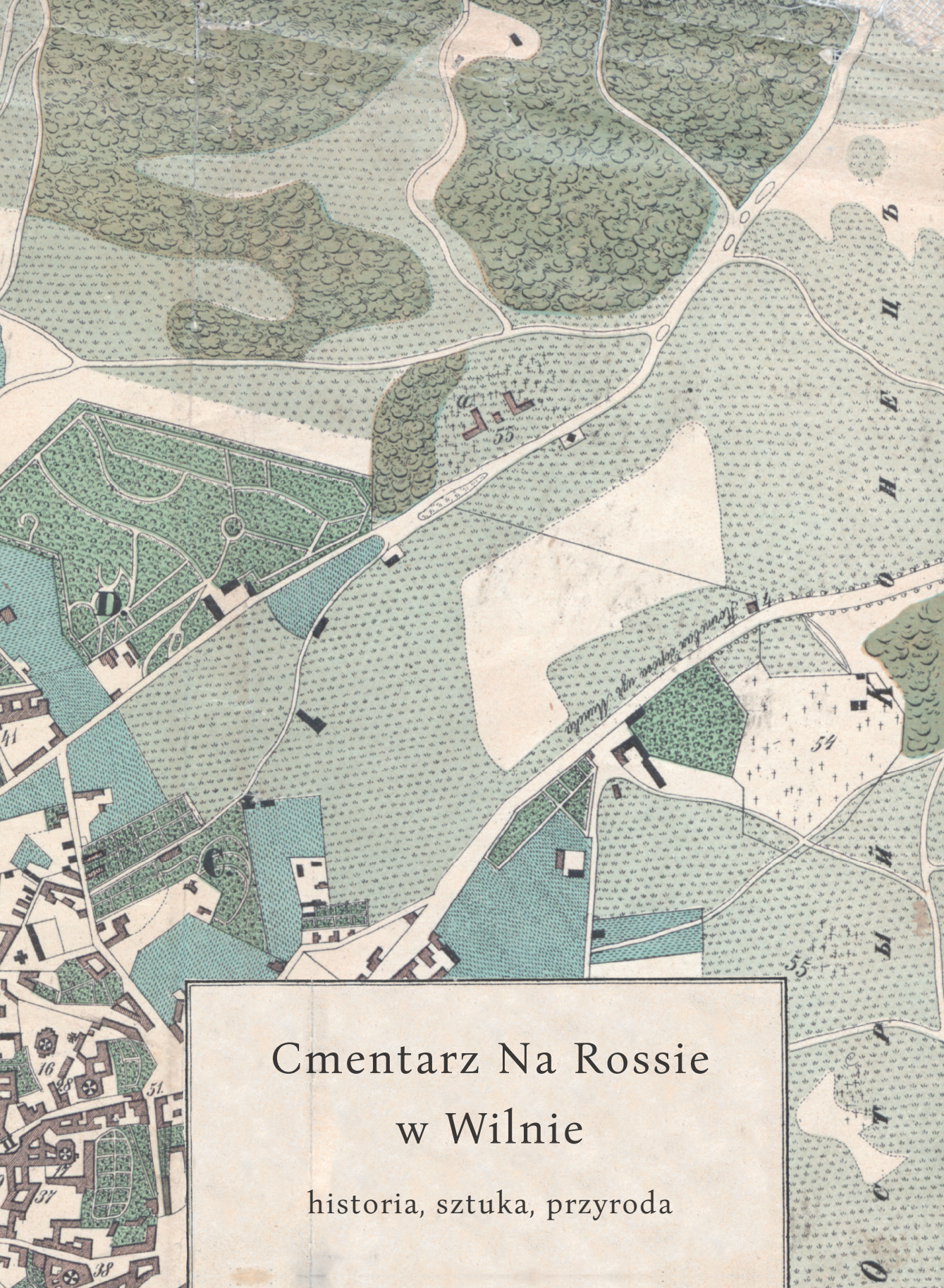

Cmentarz Na Rossie w Wilnie

historia, sztuka, przyroda

Wydawcy:

POLONIKA

Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa
Kulturowego za Granicą POLONIKA
ul. Małalińskiego 101, 02-549 Warszawa
e-mail: kontakt@polonika.pl
www.polonika.pl

Towarzystwo Naukowe
„Societas Vistulana”
ul. Gołębia 13, 31-007 Kraków
e-mail: redakcja@vistulana.pl
www.vistulana.pl

Koordinacja wydawnicza:

JOANNA BARAŃSKA

Tłumaczenie:

GRETA DEPRATI, INESA SZULSKA

Redakcja naukowa:

ANNA SYLWIA CZYŻ, BARTŁOMIEJ GUTOWSKI

Redakcja i korekta językowa:

MARTYNA TONDERA-ŁEPKOWSKA,
RENATA GAJOWIAK, INESA SZULSKA

Artystyczne fotografie cmentarza Na Rossie:

NORBERT PIWOWARCZYK

Projekt graficzny:

KATARZYNA BRZOSTOWSKA

Współpraca przy korekcie graficznej:

PIOTR GÓRSKI

Druk:

Drukarnia TECHNET
ul. Biskupińska 3A
30-732 Kraków

Copyright © Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego
za Granicą POLONIKA, 2019
Copyright © Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”, 2019

ISBN: 978-83-66172-13-5

ISBN: 978-83-65548-44-3

Instytucja Nadzorująca:

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

Wydawca wykorzystuje fotografie na podstawie udzielonych przez autorów licencji i zgodnie z warunkami określonymi w umowach licencyjnych nie odpowiada za ewentualne naruszenia majątkowych praw autorskich osób trzecich w związku z wykorzystaniem fotografii w niniejszej publikacji.

Cmentarz Na Rossie w Wilnie

historia, sztuka, przyroda

pod redakcją Anny Sylwii Czyż
i Bartłomieja Gutowskiego

Spis treści

Wstęp			
Dorota Janiszewska-Jakubiak	7		
Rossa – Wspólne Litewsko-Polskie Narodowe Dziedzictwo			
Grażina Dremaitė	8		
Od redakcji naukowej			
Anna Sylwia Czyż, Bartłomiej Gutowski	10		
Stan badań oraz dwudziestowieczne dzieje i sztuka cmentarza Na Rossie			
Bartłomiej Gutowski	17		
Cmentarz Na Rossie w XIX w. – jego najstarsze dzieje, kaplice i nagrobki			
Anna Sylwia Czyż	259		
Wileńska Rossa. Na styku kultur			
Vida Girininkienė	333		
Cmentarz Ewangelicki i nagrobki przeniesione na Rossę			
Anna Sylwia Czyż	379		
Szata roślinna i kompozycja cmentarza Na Rossie – cmentarz jako ogród			
Anna Długozima, Dorota Krug, Edyta Winiarska-Lisiecka	399		
Zatrzymany czas. Cmentarz Na Rossie w drugiej połowie XX i na początku XXI w.			
Audronė Vyšniauskienė	477		
Ikonografia cmentarza Na Rossie – grafiki i fotografie do 1939			
Tomasz Jakubowski	497		
Z dziejów wierszowania nagrobnego na Rossie			
Krystyna Syrnicka	523		
Wybrane aspekty kultury epigraficznej cmentarza Na Rossie			
Kšištof Tolkačevski	559		
Bibliografia			580
Indeks osobowy			590

Dorota Janiszewska-Jakubiak

Wstęp

Monografia „Cmentarz Na Rossie – historia, sztuka, przyroda” jest pierwszym tak wszechstronnym i wieloaspektowym opracowaniem poświęconym wileńskiej nekropolii. Publikacja wpisuje się w nurt badań naukowych nad dziedzictwem kultury i sztuki polskiej pozostającym poza granicami Rzeczypospolitej. Z satysfakcją przekazujemy Czytelnikom książkę, w której niezwykle rzetelnie opracowane teksty, opatrzone licznymi współczesnymi ilustracjami, uzupełnionymi przez nieznane dotąd archiwalia, wzajemnie dopełniają się, tworząc jednorodną opowieść. Uwzględnia ona zarówno historię miejsca, ocenę wartości artystycznej nagrobków, grobowców i kaplic, epigrafikę nagrobną, jak i kompozycję przestrzenną cmentarza z analizą szaty roślinnej. Książka jest poniekąd kroniką wileńskiej Rossy, ukazującą równocześnie symboliczne znaczenie tej nekropolii.

Połączenie sił badaczy polskich i litewskich wskazuje, jak ważnym tematem jest Rossa dla obu narodów. Wszechstronność problematyki, liczba autorów i różnorodność reprezentowanych przez nich ośrodków akademickich, a przy tym różnorodność punktów odniesienia do problematyki sepulkralnej, składa się na spójny obraz nekropolii Na Rossie jako świadectwa dziedzictwa kulturowego Polski i Litwy.

Publikacja jest pokłosiem prac dokumentacyjnych prowadzonych w latach 2013-2016 na cmentarzu Na Rossie przez Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie we współpracy z Litewskim Uniwersytetem Edukologicznym (obecnie Akademia Edukacji Uniwersytetu Witolda Wielkiego) w ramach grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Efektem prac, poza katalogiem pomników nagrobnych dostępnym online (<http://rossa.sztuka.edu.pl>) i wystawą plenerową „Rossa. Wileńska nekropolia”, sfinansowaną i prezentowaną przez Instytut Polonika w Polsce i na Litwie w latach 2018-2019, jest niniejsza publikacja.

Książka nie ukazałaby się, gdyby nie współpraca z Towarzystwem Naukowym „Societas Vistulana” i zaangażowanie jego pracowników.

Rossa – Wspólne Litewsko-Polskie Narodowe Dziedzictwo

Cmentarze stanowią nieodzowną część historyczno-kulturowego dziedzictwa każdego państwa. Upamiętniają świadków historii wszystkich narodów. Na Litwie zachowało się kilka tysięcy objętych ochroną starych wiejskich i miejskich cmentarzy.

Tak się złożyło, że w stolicy Litwy – Wilnie – czas podarował nam zabytkowe nekropolie: Na Rossie, cmentarz Bernardyński, cmentarz św. Piotra i Pawła (lit. Saulės), cmentarz Antokolski. Można wskazać wiele argumentów, potwierdzających, że wymienione cmentarze – to wspólne dziedzictwo kulturowe Litwy i Polski. Miejsca, które zapewniły wieczny odpoczynek architektom, malarzom, kompozytorom, aktorom i pisarzom obojga narodów, profesorom Uniwersytetu Wileńskiego, biskupom i księżom, powstańcom i działaczom państwowym, szlachetnie urodzonym i zwykłym ludziom, którzy pozostawili znaczący ślad w historii państw litewskiego i polskiego.

Zabytkowe stare cmentarze Wilna tworzą bezcenny skarb dziedzictwa kulturowego. Jakże nieoczywisty, chronią bowiem nie tylko spokój ludzi zasłużonych na przestrzeni dziejów, ale także dziewiętnastowieczne kaplice i nagrobki, będące spuścizną twórczych je mistrzów, świadczą o kulturze pochówków w XIX i XX w. oraz modach w stawianych na pomnikach, tradycjach.

Należy się zgodzić z tym, że w złożonych historycznie okresach opieka nad starymi cmentarzami nie zawsze była na odpowiednim poziomie. Jednak nawet w najsurowszych latach sowietyzacji zawsze odczuwaliśmy dążenie społeczeństwa do zachowania cmentarzy jako części historii. Może właśnie dzięki tej postawie dawne wileńskie cmentarze nie zostały doszczętnie zniszczone, jak miało to miejsce w przypadku innych miejskich nekropolii: tatarskich, ewangelików augsburskich – luteran przy ul. K. Kalinowskiego (K. Kalinauskas), ewangelików reformowanych – kalwinów przy ul. Zawalnej (Pylimo g.), żydowskiego na Śnipiszkach i Zarzeczu, katolickich parafialnych św. Rafała i św. Stefana. Dążenie okupantów do zniszczenia i wymazania ze zbiorowej pamięci cmentarzy, które stanowiły część naszych dziejów, było ogromne. Nierzadko sprzeciw wobec niszczenia i dewastacji starych zabytkowych nekropolii wyrażali przedstawiciele inteligencji. Z czasem przetrwał on w kropelkę godności, która rozbudziła odrodzeniowe nastroje na Litwie. Z tego powodu zachowane dawne cmentarze stały się jeszcze cenniejsze i droższe.

Cmentarze niszczyły nie tylko obce ręce czy dewastowali złooczyńcy. Najwięcej szkód wyrządził im czas.

Z tego powodu na Rossie konieczne było wyburzenie katakumb (choć wydaje się nam, że brakowało dobrej woli, by rozpocząć ich konserwację), uległo zniszczeniu wiele nagrobków.

Należy przyznać, że społeczeństwo Polski i przedstawiciele jej władz podjęli liczne działania w celu uporządkowania cmentarzy. Taka postawa zachęcała także osoby odpowiedzialne za ochronę dziedzictwa Litwy do zaangażowania, poczucia współodpowiedzialności. Za przykład służy projekt uporządkowania cmentarza Bernardyńskiego w Wilnie, na podstawie którego państwowe instytucje Litwy i Polski opracowały wspólny projekt renowacji nekropolii. W ramach wyżej wymienionego projektu została poddana konserwacji część nagrobków wileńskiego cmentarza Bernardyńskiego, otoczenie głównej kaplicy cmentarnej, odbyły się obchody dwustulecia założenia nekropolii, wydano monografię nekropolii ze wskazaniem lokalizacji pochówków i nazwiskami.

Przed kilkoma laty na wileńskiej Rossie miałam okazję spotkać studentów Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, którzy podczas praktyk prowadzili inwentaryzację nekropolii. Po zestawieniu danych z lat 1962 i 2013, zgromadzonych przez polskich studentów podczas inwentaryzacji, zobaczyliśmy jak szybko Rossa niszczeje. Postępujący proces destrukcji widział każdy odwiedzający cmentarz. Taki stan rzeczy martwił konserwatorów zabytków, których opinii wysłuchali pracownicy administracji Samorządu Miasta Wilna (miejski samorząd jest zarządcą Rossy). Ci ostatni zadbał o opracowanie koncepcji zarządzania, technicznego projektu, kosztorysu, projektu ogólnej i specjalistycznej ekspertyzy zabytkowego wileńskiego cmentarza, zwanego cmentarzem Na Rossie (kod obiektu w Rejestrze Zabytków Kultury: 10384). Co najważniejsze, zadbano o pozyskanie źródeł finansowania projektu z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej. Bardzo by się chciało, aby po zrealizowaniu tego przedsięwzięcia znowu można było odwiedzać Starą Rosę, aby pozostała niedostrzeżoną dwuletnia praca konserwatorów i budowniczych, a zagrożenie destrukcją zabytkowego cmentarza zostało zahamowane na dobre.

Cieszę się, że z inicjatywy Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie możemy przeglądać wydawnictwo, na łamach którego odślaniane są różne aspekty dziejów Rossy. To wielki wkład w dzieło pielęgnowania pamięci obu narodów. W ten sposób staliśmy się świadkami pojawienia się publikacji z obszaru wspólnego litewsko-polskiego dziedzictwa kulturowego, wileńskiej Rossy, dziewiętnastowiecznej inwentaryzacji i historycznego ujęcia, dzięki któremu możemy poznać współczesne oceny przeszłości tej nekropolii.

Od redakcji naukowej

Od końca lat 90. XX w. prowadzimy ze studentami i absolwentami historii sztuki Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie prace inwentaryzacyjne na cmentarzach znajdujących się przede wszystkim na terenie województwa tarnopolskiego (Ukraina). Zdobytą tam praktyka i wiedza pozwoliły na przygotowanie i przeprowadzenie projektu dokumentacji wileńskiej Rossy, który został sfinansowany ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (nr proj. 12H 12 0187 81) polskiego Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

W projekcie obok wyżej podpisanych uczestniczyli: Piotr Jamski z Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk, który zaproponował byśmy nasze doświadczenie wykorzystali do badań nad cmentarzem Na Rossie; prof. Jakub Lewicki z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, odpowiedzialny za wykonanie dokumentacji obiektów architektonicznych; doc. dr Krystyna Syrnicka z Akademii Edukacji Uniwersytetu Witolda Wielkiego, badająca nagrobną epigrafikę Wileńszczyzny; dr inż. Anna Długozima (z zespołem) ze Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, specjalizująca się w cmentarnych krajobrazach, a także zajmujący się grafiką, w tym widokami Wilna, Tomasz Jakubowski z Zamku Królewskiego w Warszawie. Za ich udział, zaangażowanie i merytoryczny wkład w projekt składamy serdeczne podziękowanie.

Projekt miał od początku charakter polsko-litewski, jako że dotyczył wspólnego dziedzictwa dwóch narodów. Zorganizowany został we współpracy pomiędzy Uniwersytetem Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, a ówczesnym Litewskim Uniwersytetem Edukologicznym (obecnie Akademia Edukacji Uniwersytetu Witolda Wielkiego – Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijoje), przy wydatnej pomocy Audronė Vyšniauskienė, reprezentującej Departament Dziedzictwa Kulturowego przy Ministerstwie Kultury Litwy (Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos). Swoją życzliwość okazała nam także konserwator dzieł sztuki Gražina Drėmaitė oraz Jurga Silvija Vecerskytė-Simeliunė z zespołem SI „Vilniaus planas”, a także ambasador RP na Litwie w latach 2013-2017 Jarosław Czubiński oraz I Radca Ambasady Maria Ślebioda. Wkrótce do zespołu dołączyła także historyczka i znawczyni wileńskich cmentarzy Vida Girininkienė oraz dr Kšištof Tolkačevski z Uniwersytetu Wileńskiego (Vilniaus universitetas). Wszystkim jesteśmy wdzięczni za wiedzę i pomoc organizacyjną.

Przeprowadzenie prac na Starej Rossie, na której zinwentaryzowaliśmy wszystkie zachowane pomniki, oraz na Nowej Rossie, gdzie skupiliśmy się na tych powstałych przed 1945 r. możliwe było dzięki zaangażowaniu około 80 osób, przede wszystkim studentów

i doktorantów UKSW, ale także innych uczelni warszawskich. Nie sposób ich wszystkich tutaj wymienić (zostali przywołani na stronie projektu: <http://rossa.sztuka.edu.pl/wykonawcy>), niemniej jest nam niezwykle miło, że Ci młodzi ludzie na badania nekropolii wileńskiej poświęcali czas swoich wakacji.

Przy okazji realizacji projektu Norbert Piwowarczyk wykonał fotografie, stanowiące jego własną artystyczną wizję cmentarza, które stały się później kanwą dla wystawy „Rossa. Wileńska nekropolia”, po raz pierwszy zaprezentowanej przed warszawską Kordęgardą w listopadzie 2018 r. Na wystawie, której organizatorem był Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA, pokazane były również fotografie dokumentacyjne cmentarza wykonane przez Piotra Jamskiego wraz ze współpracownikami. W nieco odmiennym wyborze są one również publikowane w niniejszym wydawnictwie. Za ogrom pracy włożony w przygotowanie najpierw wystawy, a później publikacji nasze podziękowania należą się Instytutowi Polonika, w osobach jego dyrektora Doroty Janiszewskiej-Jakubiak, szefowej Programu Strategicznego Popularyzacja dr Magdaleny Gutowskiej, Joanny Barańskiej koordynatorki publikacji i Doroty Okońskiej, która prowadziła prace nad wystawą.

Łącznie na Starej Rossie odnaleźliśmy 11 579 pomników nagrobnych, grobowców, tablic inskrypcyjnych i płyt, zaś na Nowej Rossie 1 993 obiekty. Dla każdego wykonana została dokumentacja, na którą składa się opis (ze względu na standardowy charakter pomników na Nowej Rossie pominięty), wymiary, informacja o materiałach, konserwacjach, inskrypcje. Jednocześnie każdy nagrobek otrzymał swój numer, naniesiony później na mapę cmentarza. Dzięki temu łatwo można go dzisiaj odnaleźć. Wszystkie materiały, a przede wszystkim wyniki prac dokumentacyjnych, opublikowane zostały w internetowym katalogu (<http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl>) w wersji polskojęzycznej, z częściowym tłumaczeniem na litewski i angielski. Za budowę internetowego portalu, opiekę nad nim i cierpliwość dziękujemy Marcinowi Biegalewskiemu.

Poza pracami na cmentarzu ważne było odwołanie się do spuścizny naszych poprzedników, którzy podejmowali trud dokumentacji nekropolii Na Rossie. Stąd w efekcie podjętych poszukiwań archiwalnych ukazała się m.in. książka „Cmentarz na Rossie w Wilnie. Niezachowane pomniki na podstawie kartotek Wacława Wejtki, Lucjana Uziębły i Aleksandra Śnieżki. Rasų kapinės neišlikę antkapiai iš Vaclovo Veitkos, Lucjano Uzemblos ir Aleksandro Šniežko kartotekų” (Warszawa 2017). Prace nad nią możliwe były dzięki wsparciu ówczesnych uczestniczek studiów doktoranckich, a dziś już dr Dominiki Macios i dr Magdaleny M. Olszewskiej.

Zasadnicza inwentaryzacja wykonana została w 2013 r., weryfikacja miała miejsce w latach 2014-2016, do dzisiaj jednak uzupełniamy i poprawiamy zebrany materiał. Jest to bowiem praktycznie praca bez końca, wymagająca ciągłych korekt, do których głosy zgłaszają także potomkowie pochowanych na Rossie. Efekty naszej kilkuletniej pracy: katalog internetowy cmentarza, książki, artykuły i wystawa nie mają wyłącznie charakteru naukowego, ale stanowią też narzędzie dla osób szukających informacji o swoich bliskich i przodkach. Od czasu podjęcia prac otrzymaliśmy kilkadziesiąt wspaniałych maili z podziękowaniami, zapytaniami o pochowanych i wspomnieniami o nich. Jednak statystyki odwiedzin strony projektu wyraźnie wskazują, że to tylko część osób, którym nasza praca była potrzebna.

Stała się ona także, razem z niniejszą książką, podziękowaniem za wspólną historię i wspólne dziedzictwo Litwy i Polski, którym wspólnie mamy nadzieję się opiekować i dzielić z innymi.

